

LBRIS

We know
books

KONRAD LORENZ

**CELE OPT PĂCATE
CAPITALE ALE OMENIRII
CIVILIZATE**

Traducere din germană de
Vasile V. Poenaru

H HUMANITAS
BUCUREȘTI

Un optimist cuvânt înainte	5
I Proprietăți structurale și perturbări funcționale ale sistemelor vii	11
II Suprapopularea	18
III Pustiirea spațiului vital	22
IV Întrecerea cu sine însuși	31
V Moartea termică a simțurilor	38
VI Decăderea genetică	50
VII Sfărâmarea tradiției	67
VIII Receptivitatea la îndoctrinare	82
IX Armele nucleare	103
X Rezumat	105
Bibliografie	109

PROPRIETĂȚI STRUCTURALE ȘI PERTURBĂRI
FUNCȚIONALE ALE SISTEMELOR VII

Etologia poate fi definită ca ramura științei care a luat naștere atunci când toate modurile de abordare și metodele subînțelese și obligatorii de la Charles Darwin încoace în cazul tuturor celorlalte discipline biologice au fost aplicate și în cercetarea comportamentului animal și uman. Faptul că acest lucru s-a întâmplat, în mod ciudat, atât de târziu își are temeiul în istoria cercetării comportamentale, de care ne vom ocupa pe scurt în capitolul despre îndochinare. Etologia tratează, așadar, atât comportamentul animal cât și cel uman ca funcție a unui *sistem* ce își datorează existența și forma specifică unei *devenirii* istorice care s-a desfășurat în filogenie, în dezvoltarea individului și, la om, în istoria culturii. Întrebarea pur cauzală *de ce* un anumit sistem e alcătuit așa și nu altfel își poate găsi răspunsul numai în explicația naturală a acestei *devenirii*.

Dintre cauzele *devenirii* organice în ansamblu, pe lângă procesele de mutații și recombinări ale genelor, *selecția* naturală joacă rolul predominant. Ea determină ceea ce numim *adaptare*, un proces pur cognitiv prin care organismul asimilează informația existentă în mediul înconjurător și care prezintă importanță pentru supraviețuirea sa, altfel spus, un proces prin care el dobândește *cunoaștere* în legătură cu mediul înconjurător.

Existența unor structuri și funcții care s-au dezvoltat prin adaptare e caracteristică ființelor vii, în lumea anorganică

neexistând ceva similar. Acest fapt pune cercetătorul în fața unei întrebări pe care fizicianul și chimistul nu o cunosc. E vorba de întrebarea „pentru ce?” Când biologul întreabă astfel, el nu caută o tălmăcire teleologică a sensului, ci, mai modest, doar acea performanță a unei caracteristici care asigură supraviețuirea speciei. Dacă întrebăm pentru ce pisica are ghearele îndoite și răspundem „ca să prindă șoareci”, aceasta nu e decât o formă prescurtată a întrebării: „ce performanță necesară menținerii speciei a dus la forma îndoită a ghearelor pisicii?”

Când ți-ai petrecut o lungă viață de cercetător punând întruna această întrebare cu privire la cele mai ciudate structuri și moduri comportamentale și ai primit de fiecare dată un răspuns convingător, ești înclinat să crezi că structuri corporale și comportamentale complexe, structuri în general improbabile, nu pot lua naștere niciodată altfel decât prin selecție și adaptare. Această părere ar fi de natură să ne deconerteze dacă am pune întrebarea „pentru ce?” cu privire la anumite moduri comportamentale ale oamenilor civilizați, ce pot fi observate în mod regulat. La ce-i servesc omenirii înmulțirea ei fără măsură, mania ei de-a dreptul nebunească de întrecere, înarmarea crescândă, care devine din ce în ce mai îngrozitoare, continua astenizare a orașeanului etc. etc.? La o privire mai atentă se poate vedea însă că mai toate aceste performanțe nedorite reprezintă perturbări ale unor mecanisme comportamentale specifice, care la început concureau și ele la perturbarea speciei. Cu alte cuvinte, ele trebuie privite ca fiind *patologice*.

Analiza sistemului organic ce se află la baza comportamentului social al omului reprezintă cea mai grea și ambițioasă sarcină pe care și-o asumă știința naturii, acest sistem fiind de departe cel mai complex de pe pământ. S-ar putea spune că această cutezanță, oricum extrem de dificilă, devine

de-a dreptul imposibilă datorită transformării multiple și imprevizibile a comportamentului uman prin sedimentarea unor fenomene patologice. Din fericire, nu se întâmplă așa. Departe de a fi un obstacol insurmontabil pentru analiza unui sistem organic, o perturbare patologică reprezintă de foarte multe ori chiar cheia înțelegerii sale. Cunoaștem din istoria fiziologiei multe cazuri în care un cercetător a sesizat existența unui important sistem organic abia prin aceea că o perturbare patologică a dus la declanșarea unei boli. Când E. T. Kocher a încercat să vindece așa-numita boală a lui Basedow prin îndepărtarea glandei tiroide, a provocat la început tetanie și spasme, deoarece a extras și glandele paratiroide, ce reglează schimbul de calciu. Când a corectat această greșală, a produs prin măsura încă prea drastică a extirpării glandei tiroide un complex simptomatic pe care l-a numit *Kachexia thyreopriva* și care prezenta anumite similitudini cu o formă de cretinism frecventă în văile alpine cu izvoare sărace în iod, numită mixedem. Din această stare de fapt, precum și din altele asemănătoare a rezultat că glandele cu secreție internă formează un sistem în care absolut totul se află într-o interacțiune cauzală. Orice secreție a glandelor endocrine care se elimină prin sânge exercită o anumită acțiune asupra organismului în ansamblul său, care poate implica metabolismul, procesele de creștere, comportamentul și altele. De aceea, ele se numesc hormoni (din gr. *hormao* = eu pun în mișcare). Acțiunile a doi hormoni pot fi exact opuse, ei fiind „antagoniști“, la fel cum și acțiunile a doi mușchi pot fi opuse pentru a se obține poziția dorită a articulației. Atâta vreme cât se menține echilibrul hormonal, nu iese la iveală faptul că sistemul glandelor endocrine e alcătuit din funcții parțiale. Dacă se perturbă însă cât de puțin armonia acțiunilor și a reacțiilor, starea generală a organismului se abate de la valoarea „nominală“ dorită, altfel spus, organismul se îmbolnăvește. Un surplus de hormoni

ai glandei tiroide duce la boala lui Basedow, în caz contrar producându-se mixedemul.

Sistemul glandelor endocrine și istoria cercetării lor relevă aspecte importante în legătură cu modul în care trebuie să abordăm proiectul nostru de a înțelege sistemul de ansamblu al pornirilor umane. Bineînțeles că acest sistem e alcătuit mult mai complex, de vreme ce el cuprinde în sine sistemul glandelor endocrine ca subsistem. În mod evident, omul posedă un număr enorm de surse independente ale pornirilor sale, dintre care multe derivă din programe comportamentale ce au luat naștere în mod filogenetic, adică din „instincte.“ Să desemnezi omul ca „ființă ce poate fi redusă la instincte“, așa cum am făcut-o eu în trecut, înseamnă să produci confuzie. Ce-i drept, lungi lanțuri interconectate de moduri comportamentale înnăscute se pot „dizolva“ de-a lungul unei evoluții filogenetice continue a capacității de învățare și a rațiunii în sensul dispariției joncțiunii obligatorii dintre părțile lor, astfel încât aceste părți să-i stea la dispoziție în mod independent subiectului activ, așa cum P. Leyhausen a arătat în mod convingător în cazul animalelor de pradă din specia felinelor. În același timp însă, fiecare dintre aceste părți disponibilizate devine, după cum a arătat același Leyhausen, o pornire autonomă, dezvoltând un comportament de apetență propriu ce tinde la realizarea sa. Fără îndoială, omului îi lipsesc lungi lanțuri de mișcări instinctive obligatoriu interconectate, dar în măsura în care putem extrapola rezultatele obținute în cazul mamiferelor dezvoltate, se poate presupune că el nu dispune de mai puține porniri pur instinctive, ci, din contră, de mult mai multe decât orice animal. În orice caz, în încercarea noastră de analiză a sistemului trebuie să luăm în considerare această posibilitate.

Acest lucru este deosebit de important în cazul aprecierii unui comportament vizibil perturbat în mod patologic. Psihiatrul Ronald Hargreaves, care ne-a părăsit prea devreme,

îmi scria într-una din ultimele sale scrisori că își făcuse un obicei metodologic din a pune, în cadrul oricărei încercări de a înțelege o perturbare spirituală, concomitent două întrebări. În primul rând, se întreba care anume va fi fiind acea performanță normală care să ducă la menținerea speciei în cazul respectivului sistem perturbat, iar apoi căuta să afle despre ce fel de perturbare e vorba și, în mod special, dacă a fost provocată de o suprafuncție ori de o subfuncție a unui sistem parțial. Sistemele parțiale ale unui complex sistem organic interacționează într-atât de profund, încât de multe ori e greu să trasezi limita domeniului lor de acțiune, funcțiile lor neputând fi măcar concepute în mod separat. Mai mult, nici măcar structurile sistemelor parțiale nu pot fi întotdeauna definite în mod clar. În acest sens se pune problema când Paul Weiss afirmă în spirituala sa scriere *Determinism Stratified* cu privire la sistemele subordonate: „Orice este îndeajuns de unitar pentru a merita un nume constituie un sistem.“

Există foarte multe porniri umane îndeajuns de unitare spre a li se găsi un nume în limbajul uzual. Cuvinte ca ură, dragoste, prietenie, mânie, credință, atașament, suspiciune, încredere etc. reprezintă toate stări ce corespund unor disponibilități către moduri comportamentale bine precizate, la fel cum se întâmplă și în cazul expresiilor uzuale în cercetarea științifică a comportamentului, cum ar fi agresivitatea, tendința de ierarhizare, teritorialitatea etc. precum și toți termenii compuși cu *Stimmung* (dispoziție), dispoziție de clocit, de împerechere ori de zbor etc. Putem să ne încredem în flerul pe care limba noastră devenită naturală îl are pentru contexte psihologice profunde, așa cum ne încredem în intuiția cercetătorilor științifici ai animalelor, și să acceptăm – pentru început numai ca ipoteză de lucru – că fiecareia dintre aceste denumiri pentru stări sufletești și disponibilități de acțiune umane îi corespunde un real sistem de porniri, fără

a ne interesa deocamdată în ce măsură pornirea respectivă își trage puterea din izvoare filogenetice sau culturale. Putem presupune că fiecare dintre aceste porniri reprezintă o verigă a unui sistem bine ordonat și armonic din punct de vedere funcțional, fiind astfel *indispensabil*. Întrebarea dacă ura, dragostea, credința etc. sunt „bune” sau „rele” e pusă fără nici un fel de înțelegere a funcției de sistem a întregului, fiind la fel de lipsită de sens ca întrebarea dacă glanda tiroidă e bună ori proastă. Impresia răspândită că astfel de performanțe ar putea fi împărțite în bune și rele și că dragostea, credința și încrederea ar fi bune în sine, iar ura, necredința și neîncrederea, rele e cauzată numai de faptul că, în societatea noastră, de primele ducem în general lipsă, celelalte existând în exces. Prea multă dragoste distruge nenumărați copii plini de speranțe, „credința nibelungică” ridicată la valoare autoreferențială absolută a dus la urmări infernale, iar Erik Erikson a demonstrat de curând printr-o argumentare fără drept de apel indispensabilitatea neîncrederii.

O proprietate structurală a tuturor sistemelor organice superior integrate o reprezintă reglementarea prin așa-numitele circuite de reglare sau homeostaze. Pentru a le înțelege modul de funcționare, să ne închipuim un angrenaj de efecte compus dintr-un număr de sisteme ce își amplifică reciproc funcțiile, astfel încât sistemul *a* susține efectul lui *b*, *b* pe al lui *c* etc. până când, în cele din urmă, *z* exercită la rândul ei o acțiune de amplificare asupra performanței lui *a*. Un asemenea cerc de „conexiuni inverse” pozitive se poate afla în cel mai fericit caz într-un echilibru labil, cea mai mică amplificare a unui singur efect ducând la o amplificare în avalanșă a tuturor funcțiilor sistemului, iar, invers, cea mai mică diminuare la încetarea oricărei activități. După cum tehnica ne-a arătat de mult, un astfel de sistem labil poate fi transformat într-unul stabil, introducându-se în procesul ciclic o sin-

gură verigă, a cărei acțiune asupra verigii imediat următoare din lanțul interactiv devine cu atât mai slabă cu cât acțiunea verigii aflate înaintea ei e mai puternică. Astfel ia naștere un circuit de reglare, o homeostază sau un „feedback negativ“, cum i se mai spune. Acesta e unul dintre puținele procese inventate de tehnicieni înainte ca biologii să le fi descoperit în domeniul organic.

În natura vie există nenumărate circuite de reglare. Ele sunt într-atât de indispensabile pentru menținerea vieții, încât însăși apariția vieții ar fi de neconceput fără „inventarea“ concomitentă a circuitului de reglare. Circuite având conexiuni inverse pozitive nu se găsesc aproape deloc în natură, decât poate în cazul unui eveniment aflat într-o creștere bruscă urmată de o revenire la fel de bruscă, așa cum se întâmplă cu o avalanșă ori un incendiu în stepă. Ne amintesc de acestea și unele perturbări patologice ale vieții sociale umane ce sunt de natură să te ducă cu gândul la spusele lui Friedrich Schiller din *Die Glocke (Clopotul)*, referitor la puterea focului: „Dar să te ții când se pornește!“

Conexiunea inversă negativă face să nu mai fie necesar ca acțiunea fiecărui subsistem care participă la circuitul de reglare să fie fixată la o anumită valoare. O mică suprafuncție sau subfuncție poate fi ușor echivalată. Nu se ajunge la perturbări periculoase ale sistemului ca întreg decât atunci când una dintre funcțiile parțiale e accentuată sau diminuată într-atât de mult încât homeostaza să nu mai poată echivala dezechilibrul apărut, precum și în cazul în care chiar mecanismul de reglare prezintă unele probleme. Pentru amândouă situațiile vom afla exemple în cele ce urmează.

În mod normal, în organismele individuale nu se întâlnesc circuite cu o conexiune inversă pozitivă. Doar viața în ansamblul ei își poate permite o asemenea lipsă de măsură, fără ca acest fapt să conducă deocamdată la consecințe nefaste vizibile. Viața organică s-a integrat ca un baraj ciudat în curentul disipat al energiei cosmice, ea „mănâncă” entropie negativă, acaparează energia și crește datorită ei, fiind capabilă tocmai în urma acestei creșteri să acapareze din ce în ce mai multă energie, și aceasta cu atât mai repede cu cât a reușit deja să preia mai multă energie. Faptul că acest lucru nu a dus încă la o acumulare extremă și la catastrofe se explică prin aceea că forțele nemiloase ale anorganicului și legile probabilității limitează înmulțirea vietăților; în al doilea rând, acest fapt se explică prin formarea în interiorul diferitelor specii a unor circuite de reglare. În capitolul următor, care tratează tema distrugerii spațiului vital pământesc, se va arăta modul lor de acționare. Acum trebuie să ne ocupăm în primul rând de înmulțirea fără măsură a omului, căci ea se face vinovată de multe dintre fenomenele despre care vom discuta mai târziu.

Toate darurile de care omul se bucură datorită profundeii cunoașteri a mediului înconjurător, progresele tehnologiei sale, ale chimiei și medicinei, tot ceea ce pare a fi de natură să diminueze suferința umană acționează în mod cutremu-

rător și paradoxal în sensul distrugerii omenirii. Aceasta e pe cale să facă tocmai ceea ce altfel nu li se întâmplă sistemelor vii aproape niciodată, și anume să se sugrume în sine însăși. Cel mai înfiorător lucru îl reprezintă însă faptul că în acest proces apocaliptic cele mai înalte și nobile însușiri și capacități ale omului, tocmai acelea pe care pe drept cuvânt le resimțim și le apreciem ca fiind specific umane, vor fi, după toate aparențele, primele care se vor pierde.

Noi, toți cei care trăim în țări culturale cu o populație densă ori chiar în mari orașe, nici nu mai știm cât de mult ne lipsește o dragoste umană generală, caldă, izvorâtă din inimă. Trebuie să cazi neinvitat pe cap unor oameni dintr-o țară slab populată, în care kilometri întregi de străzi proaste separă vecinii între ei, pentru a-ți da seama cât de ospitalier și iubitor de oameni e omul atunci când capacitatea sa de a stabili contacte sociale nu este în mod permanent suprasolicitată. Mi-am dat seama de acest lucru printr-o întâmplare de neuitat. Aveam ca oaspeți o pereche de americani din Wisconsin, ecologi prin vocație, ce locuiau în deplină singurătate într-o casă din pădure. Când eram pe punctul să ne luăm cina, cineva a sunat la ușă, iar eu am exclamat supărat: „Cine o mai fi și acum!” N-aș fi putut să-i șochez mai mult pe oaspeții mei nici prin cea mai mare grosolanie. Faptul că cineva poate reacționa la sunetul soneriei altfel decât bucurându-se i-a scandalizat.

Cu siguranță că aglomerarea unor mase umane în marile orașe moderne este în mare măsură vinovată de incapacitatea noastră de a mai percepe chipul aproapelui nostru în fantasmagoria chipurilor mereu schimbătoare ce se tot suprapun și estompează. Dragostea față de aproapele nostru e într-atât de diluată de mulțimea celor ce ne sunt apropiați, prea apropiați, încât urmele ei abia dacă se mai zăresc. Cei care mai sunt în stare să nutrească sentimente adevărate și

calde pentru semenii trebuie să se concentreze asupra unui număr redus de prieteni, deoarece noi nu suntem structural capabili să-i iubim pe toți oamenii, oricât ar fi de întemeiată și de etică cerința de a o face. E nevoie, așadar, de o selecție, altfel spus, trebuie să „îi ținem la distanță“ din punct de vedere sentimental pe mulți oameni care de fapt ar fi pe deplin demni de prietenia noastră. „Not to get emotionally involved“ (A nu te implica emoțional), iată una dintre principalele griji ale multor orășeni. Această atitudine, pe care nici unul dintre noi nu o poate evita complet, pune în evidență o sumbră nuanță de *neomenie*; ea ne aduce aminte de vechii latifundiași americani, care se purtau omenește cu negrii lor „de casă“, privindu-i însă pe sclavii de lucru de pe plantații în cel mai bun caz ca pe valoroase animale de casă. Dacă această ecranare împotriva contactelor umane continuă, ea va duce, alături de fenomenele de plafonare a simțurilor, de care ne vom ocupa mai târziu, la acele manifestări cumplite de indiferență despre care ziarele relatează în fiecare zi. Cu cât avansează la oameni procesul contopirii cu gloata, cu atât mai stringent se vede pus fiecare individ în parte în fața necesității de a nu se implica emoțional, astfel încât în zilele noastre e posibil ca tocmai în cele mai mari metropole să se petreacă tâlhării, crime și violuri ziua în amiaza mare și pe străzi circulate, fără ca vreun „trecător“ să intervină.

Înghesuirea multor oameni într-un spațiu extrem de îngust nu duce la fenomene ale dezumanizării doar prin mijlocirea factorilor de epuizare și eșuare a relațiilor interumane, ci declanșează și comportamente în mod nemijlocit agresive. Din nenumărate experiențe făcute pe animale a reieșit că agresiunea din interiorul unei specii poate fi amplificată prin înghesuirea indivizilor. Cine nu a trăit asta ca prizonier de război sau în cadrul unor alte concentrări forțate a mulți oameni nu-și poate da seama la ce nivel ajunge

irascibilitatea meschină în astfel de circumstanțe. Tocmai atunci când încerci să te stăpânești, străduindu-te să arbo-rezi în contactul permanent cu ceilalți oameni, care nu-ți sunt prieteni, o ținută politicoasă, altfel spus prietenoasă, această stare se accentuează până devine insuportabilă. Lipsa generală de amabilitate ce poate fi observată în toate marile orașe e în mod evident direct proporțională cu densitatea de populație dintr-o anumită zonă. În marile gări sau la capătul de linie al autobuzului din New York, de pildă, ea atinge cote îngrijorătoare.

În mod mijlocit, suprapopularea contribuie la toate stările de fapt negative și la fenomenele de decădere pe care le vom discuta în capitolele ce urmează. Opinia că printr-o „con-diționare“ corespunzătoare s-ar putea obține un tip de om care să nu fie expus consecințelor nefaste ale aglomerării extreme este după părerea mea o amăgire periculoasă.